

ДИЛШОД РАЖАБ ИЖОДИДА ФОЛЬКЛОРНИНГ ТАЪСИРИ**Барнохон Ражабова**

Алишер Навоий номидаги ўзбек тили ва адабиёти университети 2 босқич
магистранти

Аннотация: Ушбу мақолада болалар шоири Дилшод Ражабнинг шеъри илмий жиҳатдан таҳлил қилинади. Тадқиқот давомида ижод намуналарининг сюжет тузилмаси, қаҳрамонлар ҳаракати ва образлар тизими орқали билдирилган ахлоқий, тарбиявий ва ижтимоий ғоялар очиб берилди. Жумладан, асарлардаги ҳалоллик, меҳнацеварлик, ростгўйлик, садоқат, дўстлик, ақл-заковат, инсонпарварлик каби қадриятлар асосий мақсад сифатида илгари сурилиши аниқланди. Тадқиқот натижалари шуни кўрсатдики, шоир шеърлари нафақат бадиий мерос, балки ахлоқий-фалсафий тизим сифатида ҳам замонавий таълим ва тарбияда алоҳида ўринга эга.

Калит сўзлар: ўзбек болалар шеърияти, мақсад, ҳатти-ҳаракатлар, эртақ, фикр-мулоҳазалар.

Аннотация: В статье дается научный анализ стихотворения детского поэта Дильшоода Раджаба. В ходе исследования выявлены нравственные, воспитательные и социальные идеи, переданные через структуру сюжета, действия персонажей и систему образов художественных произведений. В частности, было определено, что основными целями работ являются

пропаганда таких ценностей, как честность, трудолюбие, правдивость, преданность, дружба, интеллект и гуманность. Результаты исследования показали, что стихотворения поэта занимают особое место в современном образовании и воспитании не только как художественное наследие, но и как нравственно-философская система.

Ключевые слова: узбекская детская поэзия, цель, действия, сказка, обратная связь.

Abstract: This article scientifically analyzes the poems of children's poet Dilshod Rajab. During the study, the moral, educational and social ideas expressed through the plot structure of the creative samples, the actions of the characters and the system of images were revealed. In particular, it was found that the main goal in the works is to promote values such as honesty, hard work, truthfulness, loyalty, friendship, intelligence, and humanity. The results of the study showed that the poet's poems have a special place in modern education and upbringing, not only as an artistic heritage, but also as a moral and philosophical system.

Keywords: Uzbek children's poetry, goal, actions, fairy tale, thoughts and reflections.

Ёш авлоднинг маърифий-маънавий тарбиясида, эстетик дидининг шаклланишида болалар фольклори, жумладан эртакларнинг аҳамияти бекиёс. Эртаклар сюжетнинг нисбатан соддалиги, воқеалар кетма-кетлиги тезкор кечиши, композицион қурилишидаги қулайлиги, қаҳрамонларнинг жонлилиги, оммавийлиги жиҳатидан жуда мақбул бўлиб энг кўп амалда бўлган жанр ҳисобланади. Ўзбек халқ оғзаки ижодида болалар учун

яратилган жуда кўп эртаклар мавжуд. Халқ оғзаки ижодининг ана шу қадимий ва анъанавий бадий ҳодисаси ҳисобланган эртаклар ўзбек болалар адабиётида ҳам бу жанрнинг адабий эртаклар сифатида пайдо бўлишида асосий замин бўлиб хизмат қилган. “Адабий эртаклар халқ эртакларига хос бадий анъаналарни мужассамлаштириши ҳамда ўзига хос образлар таркиби, сюжет яратиш тамойили, бадий композиция ва лингвопоэтик белгиларга эга бўлиши жиҳатидан алоҳидалик касб этади. Уларда ижодкорнинг дунёқараши, индивидуал маҳорати намоён бўлади” (Р.Ражабова).

Дилшод Ражабнинг ҳам ўзбек болалар адабиётида яратилган адабий эртаклардан ўрганиб халқ оғзаки ижодидан ижодий фойдаланиб “Ўғрининг қисмати”, “Энг буюк бойлик”, “Куч бирликда”, “Ўн ўртоқ – санаб боқ”, “Тошнинг боши “Т” тўғрисида эртақ” каби эртаклар ёзди. Унинг адабий эртакларида фольклорнинг стилизацияси ёрқин сезилиб туради.

Тадқиқотчи Г.Абдуллаева ҳам шу жиҳатни таъкидлаб, “Дилшод Ражабнинг эртакларида фольклорга хос барқарор эпик формуладан фойдаланиш, куммулятив композитсион қурилиш етакчилиқ қилади” деб ёзади.

Шоирнинг хусусан, “Куч бирликда” ва “Ўн ўртоқ – санаб боқ” эртакларида бу белгилар яққол кўзга ташланишини кузатамиз. Бу асарлар ҳақида адабиётшунос олимлар томонидан илмий мақола ва тадқиқотларда муайян фикр-мулоҳазалар билдирилган. Жумладан, тадқиқотчи Г. Абдуллаева ўзининг “Ўзбек болалар шеъриятида издошлиқ ва ўзига хослик” мавзусидаги номзодлик ишида “Куч бирликда” эртагини таҳлил қилиб композитсион қурилиши, сюжетнинг куммулятив (занжирли) характерда эканини тўғри таъкидлайди ва уни “Шолғом” халқ эртагига ўхшашлигини

айтади¹ Гарчи тахлилда эртагдаги Фил образига хос ман-манлик, мактанчоклик айтиб ўтилган бўлса-да, бу образ айнан шу жиҳатлари билан “Шолғом” эртагидан, ундаги шолғом образидан буткул фарқ қилиши ва ўзгача ғоявий мазмун касб этгани чуқур асосланиб кенг тахлил қилинмаган. Балки бу тадқиқот ишининг мақсадига ҳам кирмас, шу боис муаллиф бу жиҳатга тўхталмайди.

Аслида “Куч бирликда” эртагининг қисқача сюжети шундай: Бир ўрмонда Фил ман-манлик вабу об кибр билан (Фақат Фил каттаман деб, Кучлиман ҳаммадан деб) ўзини катта олиб, бошқа жониворларни менсимай “Ёлғиз юраркан ўзи, ҳеч кимни илмай кўзи”. Бир куни у ботқоққа ботиб қолади. Буни биринчи бўлиб кўриб қолган маймун узун ёғоч олиб унга узатади ва Фил ёғочнинг бир учидан хартуми билан тутгач, маймун торта бошлайди. Табиийки, кучи етмайди. Шундан кейин ўрмондаги ҳайвонлар бирин-кетин ёрдамга келиб, ёғочни тутиб, биргалашиб торта бошлашади. “Эшитиб фил ноласин, қўйиб уйу боласин” ҳайвонлар бир – бир кела бошлайди.

Ҳар бир ҳайвон келиб қўшилишини муаллифалоҳида рақам остида тартиб рақамида санаб, шарҳлаб боради. Улар ҳар бири ўз феъли ва ҳолатига мос тарзда ҳаракат билан ёғочни тутиб, торта бошлайди. Масалан:

5

Сафлари ортар яна,

Бешинчи бўлиб, мана

Айиқ келди лапанглаб,

Ҳар томонга аланглаб,

---

¹ Г.Абдуллаева. Ўзбек болалар шеърлятида издошлик ва ўзига хослик. 2024

Ёғочни тутиб у ҳам,

Торта бошлар куч билан

Куч энди таъсир қилди,

Фил жойидан сал жилди!

6

Бўлди улар олтовлон,

Қўшилганда Каркидон.

Туриб айиқ ортида,

Жуда қаттиқ тортди-да!

Фил чиқа бошлар чоғи,

Олдин босиб оёғи!²

Шу тариқа кетма-кет етиб келган тўққизта ҳайвоннинг ўзига хос ҳатти-ҳаракатлари қизиқарли тасвирланиб, навбат рақами ҳам айтиб борилади.

“Шолғом” эртагидан фарқли ўлароқ, шоир образларга янгича ёндошади.

“Шолғом”да шолғом детали фақат сабзавотни англатади. Бошқа рамзий мажозий маъно ифодаламайди. “Куч бирликда” эртагида эса Фил рамзий-мажозий турдаги образ бўлиб, у кибрли, ман-ман кишиларни акслантириб келмоқда. Шу ҳолдан келиб чиқиб, “Шолғом” эртагида фақат бир оила мисолида асосан аҳиллик, бирдамлик улуғланган бўлса, “Куч бирликда” эртагида эса ўрмондаги турли жонзотлар ўртасидаги бирлик, дўстликнинг намоёйиши, аҳамиятидан ташқари, мақтанчоқлик, ман-манликнинг аянчли

² Д.Ражаб. Йўлим куёш томондир. Чўлпон номидаги нашриёт матбаа ижодий уйи. Тошкент 2019. 160 -бет

оқибати ҳам ёрқин бўёқларда берилган. Ва бу иллатга нисбатан ўрмондаги ҳайвонларнинг дўстлиги қарама-қарши қўйилади. Эртақ хулосасида ҳам бунга урғу берилган.

Дўстлик буюк куч экан,

Мақтанчоқлик пуч экан

Иккинчидан, эртақ бошламасида ўрмондаги ҳайвонларнинг аҳиллиги айtilган бўлиб, улар ўзларини менсимай, писанд қилмай юрган Филга ҳам ҳеч иккиланмай, кек сақламай кўмакка чопишади. Бу ҳам шундай вазиятларда гина-аразни унутиб, ночор кишига ёрдам беришга ундайдиган, шундай қилиш кераклигини билдирадиган ибратли ҳолат ва бу тарбиявий аҳамиятга эга. Бу ўринда ҳайвонларнинг бирин-кетин етиб келиши – занжирли (кумулятив) ҳаракати “Шолғом” эртагига ўхшаши тўғри айtilган.

Учинчидан, “Шолғом” эртагида шолғом ўсган, турган жой оддий ер, томорқа. Бунга ҳеч бир рамзий –ғоявий маъно юкланмаган. Фил эса — ботқоқда. Ўзини бошқалардан юқори тутиб четга олиб, оқибатда ботқоққа дуч келди. Ҳа, фил бунда рамзий маънода ман-манлик ботқоғига ботиб қолган ҳолда тасвирланган.

Дилшод Ражабнинг “Ботқоқ” деган шеъри ҳам бор. Унда ботқоққа нисбаттан шундай дейилади.

Сахий-вазмин ер каби

Адл тутиб елкангни,

Кўтаргин-да мард бўлиб

Сенга қадам қўйганни.

Эҳ..сен-чи, сен-чи, қасддан

Тортганинг тортган пастга.

Пасткашлигинг-чун хорсан

Қолиб меҳр-эътибордан...³

Бунда ҳам ботқоқ аслида сахий, вазмин ерга қарши зид кўйилган пасткаш, ҳасадгўй кимсаларнинг рамзий образи бўлса-да, умуман ботқоққа хос салбий хусусият акс этган. Ботқоқ чуқурга тортиб, лой-балчиққа булайди. Шунинг сингари эртақдаги ботқоқ ҳам салбий рангга эга ва у ман-манчи Фил ботган кибр ботқоғи сифатида ўқувчида билвосита ҳиссий таассурот уйғотади... Чунки ман-манлиги учун у шу ерда.

Тўртинчидан, кўплаб йирик, кучли ҳайвонлар тортишига қарамай кулфатдан ҳали-вери қутулмаган Фил қуён тортгач ботқоқдан чиқиб кетади.

Дилшод Ражабнинг ижодида кўпинча ҳар бир деталь, манзара, сўзга, ҳатто ўрни келганда тиниш белгиларига ҳам маълум бир ғоявий мазмунни тўлдириш, очиш вазифаси юкланади. Ҳатто шеър сарлавҳаларида ҳам.

Эртақдаги энг кичик ва нисбаттан кучсиз қуён образи орқали “Ҳайт дегани туяга мадад” халқ мақолининг маъноси англатилган. Шоир буни “Арғамчига қил қувват, деган гапда бор ҳикмат, Қуёнвой тортган чокдан Фил ҳам чиқди ботқоқдан” деб ифодалайди. Бу билан кичик нарсанинг ҳам ўрни келганда аҳамияти катталиги, у бошқалар билан бирлашиб катта кучга айланиши мумкинлиги кўрсатилган.

³ Д.Ражаб. Йўлим қуёш томондир. Чўлпон номидаги нашриёт матбаа ижодий уйи. Тошкент 2019.

Бешинчидан, тадқиқотчи Г. Абдуллаева тўғри ёзганидек, бу эртақнинг маърифий қиммати ҳам бор бўлиб, у кичик мактаб ёшидагиларга “бир” дан ўнгача санашни ўргатишга мўлжалланган. Зеро, эртақнинг дастлабки варианты “Санок” (“Ўзбекистон” нашриёти) деб номланиб алоҳида расмли (бўяшга мўлжалланган) ҳолда чоп этилган. Унда ҳар бир жонивор кетма кетликдаги рақам остида тасвирланиб, у ҳақида алоҳида бетда матн ва расм бериб борилган.

Эртақ хулосасида эса Филнинг ўз ишидан пушаймонлиги (“энди очилди кўзим”), мазкур ҳолатидан тўғри хулоса чиқаргани (“Дўстлик буюк куч экан, Мақтанчоқлик пуч экан”) ва тўғри қарорга келиши (“Мен ҳам сиз билан бирга Дўст бўлай бир умрга”) ўз нутқи орқали баён этилади ва булар эртақнинг тарбиявий аҳамиятидир. “Шолғом” эртагида китобхон фақат аҳилликка, бирликка чақирилса, “Куч бирликда” эртагида кибрлилик ва ман-манликдан йироқ бўлишга ва ўзаро дўстлик, ҳамкорликка билвосита ва бевосита даъват этилади:

Энди қиссадан ҳисса

Кимки ман-манлик қилса

Бир куни ночор бўлар,

Дўст-ўртоққа зор бўлар.

Ҳар қаерда, ҳар доим

Дўстни қадрлаш лозим

...Ҳар недан кучли, буюк

Дўстлик, аҳиллик, бирлик.

(Куч бирликда)

Кўринадик, Дилшод Ражаб бир қараганда “Шолғом” эртаги сюжетиға монандроқ, лекин образлар хусусияти ва ғоявий мақсад-мазмунни жиҳатидан бутунлай бошқа бир ўзига хос эртак яратган.

Лекин бу билан шоир мутлақо йўқ жойдан “янги”лик яратади демоқчи эмасмиз. Асло. Деярли барча ижодкорлар халқ оғзаки ижодидан ўрганган ва ўрганади. Дилшод Ражаб ижодида ҳам бу хусусият яққол сезилиб туради.

Шоир фольклор стилизацияси асосида кўп асарлар яратган. Фақат у мавжуд халқ эртак-ривоятларига ижодий ёндошади ва уларга янги-янги элемент, воқеа, образ-деталларни қўшиб, ўзига хос услубда янгича ғоявий-бадий мазмунларни ифодалай олади. Бу албатта шоир маҳорати билан боғлиқ.

Унинг “Ўн ўртоқ: санаб боқ” эртаги хусусида ҳам адабиётшунос Х.

Ҳамроқулова фикр юритар экан, уни “Сусамбил” халқ-эртагига ўхшашини ва фарқини ҳам тўғри такидлайди. “Сусамбил” эртаги “..қахрамонлари тинч гўша истаб йўлга тушган эдилар. Ундан фарқли ўлароқ “Ўн ўртоқ” да дўст излаб йўлга тушишади.”⁴ (“Шарқ юлдузи” ж. 2024й, №6. 99-бет) Аввало айтиш керакки, бу ертак 4-5 ёшли болаларга мўлжалланган бўлиб, унда ҳам “бир”дан ўнгача санашни ўргатиш мақсад қилинган. Сарлавҳада шунга урғу берилган. Фақат “ўн ўртоқ” деб қўйилмай “Санаб боқ” деган даъват-топширик ҳам бор

“Ўн ўртоқ: санаб боқ” эртагида Эшжон деган боланинг Кўзичоғи зерикиб, дўст излаб йўлга тушади.

Бир кун дебди:Зерикдим,

Йўқ бирор дўст шеригим

Кезиб дала-ўтлоқлар,

---

⁴ Х. Ҳамроқулова Шарқ юлдузи ж. 2024, №6. 99-бет

Тонай дўсту ўртоқлар.

Дастлаб улоқчага дуч келиб, дўстлашади:

Энди икки(2) дўст бирга***Юрдилар қия қирга.***

Шу тариқа йўл юриб дўст орттириб борилади. Йўл давомида сафларига турли вазият ва ҳолатдаги ҳайвонлар бирма-бир қўшилиб боради. Ҳар гал бир ҳайвон қўшилганда, муаллиф уларни санаб, таъкидлаб боради ва улар сони сўз билан ёзилгач қавс ичида рақам ҳолида ҳам келтирилади. Масалан

Беш (5) оғайни ботирлар***Дадил кетаётирлар.***

Шу тариқа жами тўққизта ҳайвон йиғилиб яна эртак бошида айтилган. Қўзичоқнинг эгаси Эшжоннинг ёнига боришади. Яъни Қўзичоқ дўстларини уйига бошлаб боради. Эшжон уларни кўриб, қувониб, бармоқларини букиб санай кетади. Бу ҳол ҳам болажонларга бармоқ букиб санашни ўргатишга ишора, ундов.

Бари тўққизта ўртоқ***Ортиб қолди бир бармоқ.***

Лекин нега 9 та ҳайвон? Яна бир жонворни йўл-йўлакай қўшиб, ўнта бўлиб келишса ҳам бўларди-ку? Шоир аслида “Бир” дан ўнгача санокни ўргатишни мақсад қилган-ку. Бармоқлар ҳам ўнта бўлса? Шу ерда шоирнинг яна бир ғоявий мақсади ойдинлашади. Бир бармоғи “ортиб” қолган Эшжон:

“Деди: Ўнинчи ўзим,

Барчангиз менинг дўстим!”

Ҳа, муаллиф жонворлар ҳам инсоннинг, бизнинг дўстимиз эканлигини таъкидламоқчи. Зеро “қушлар –қанотли дўстларимиз” деган қанотли ибора бор. Аслида ҳам табиатга меҳр-муҳаббат, яқинлик, жумладан ҳайвонот оламига дўст, меҳрибон бўлиш эзгу қадриятларимиздан ҳисобланади.

Машҳур рус шоири С.Есенин ёзганидек:

...Жониворларга яхши ўртоқман,

Шеърим улар дардига малҳам.

Умуман, бадиий асарларда ҳайвонларнинг инсонга дўстлиги, садоқати ҳақида ажойиб қизиқарли ва таъсирли, ҳаяжонли лавҳа-манзаралар, воқеаларни кўп ўқиганмиз. Айни пайтда одамлар томонидан ҳам табиатга, жонзотларга шундай меҳрли муносабат бор ва бўлиши ҳам керак.

Демак, бу эртакда ҳайвонларнинг ўзаро дўстлигини ибрат қилиб кўрсатиш, шу орқали ёш китобхонда дўстликка рағбат, хайрихоҳликни уйғотиш, кучайтириш билан бирга айни пайтда яна бир биродарлик—инсон ва жонзотлар ўртасидаги дўстлик ҳақида ҳам гап бормоқда. Зеро, Эшжон образи фақат кўзичоқ эгаси эмас, хулосада унинг ўз тилидан айтилгандек барча ҳайвонлар унинг дўсти:

“Деди: ўнинчи ўзим,

Барчангиз менинг дўстим”.

Шу тариқа шоир ёш китобхонда ўзаро дўстлик-аҳиллик туйғусидан ташқари жонзотларга бўлган дўстона муносабат ва меҳр ҳақида ҳам бевосита сабоқ берадики, бу эртакнинг тарбиявий аҳамиятини янада ошириб келади. Эртак

хулосасида муаллиф томонидан айтилган ният-мурожаат ҳам асарнинг бадий ва ғоявий қимматини кучайтиришга хизмат қилади. Шоир ўн ўртокни қўллардаги ўн бармоққа ўхшатади ва уларнинг шу бармоқлардай доим бирга, ёнма-ён, елкама-елка туришга, бирдам бўлишга чақиради. Шундай бирлашсагина улар

Куч-қувватга тўлгайлар

***Бармоғи бут қўллардай!*⁵**

(Ўн ўртоқ: санаб боқ)

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, Дилшод Ражаб ўз эртакларида халқ эртакларига хос сюжет, композитсион қурилиш, образлардан фойдаланганда уларга янгича ғоявий маъно ва мазмун “юк”лайди. Янги қўшимча образ-манзаралар қўшиб, бу орқали ўзига хос бадий-ғоявий мақсадларни кўзда тутди ва ифодалайди. Эртакларнинг маърифий ва тарбиявий аҳамиятини оширувчи турли деталь ва унсурлардан ўринли ва унумли фойдаланишга ҳаракат қилади.

⁵ Д.Ражаб. Ўн ўртоқ: санаб боқ. “Ўқитувчи” нашриёт матбаа ижодий уйи. Тошкент 2019